

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF INTERROGATION

Чорний Г.О., к.ю.н.,

доцент кафедри криміналістики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кравець К.О., студентка I курсу магістратури факультету прокуратури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У даній статті висвітлено психологічні особливості проведення допиту як однієї з основних слідчих (розшукових) дій та мету його проведення. Розглянуто актуальність та важливість даної тематики, що полягає в отриманні правдивої інформації та подоланні складнощів під час спілкування з різними учасниками кримінального провадження. Окреслено важливість знань основ психології слідчим, прокурором для проведення допиту та необхідність ретельної підготовки, що полягає у попередньому збиранні інформації щодо допитуваного. Зосереджено увагу на важливості спостереження за поведінкою, рухами та мімікою осіб, що допитуються та їх аналізі. Розглянуто особливості допиту осіб в залежності від їх вікових особливостей та детально проаналізовано допит неповнолітніх осіб. Досліджено положення кримінального процесуального законодавства з приводу допиту неповнолітніх. Підкреслено важливість мінімізації травматизації дитячої психіки під час допиту шляхом створення комфортної обстановки в приміщенні для допиту та охарактеризовано методику «зелених кімнат», що сприяє зменшенню негативного впливу на дитину завдяки своїй спрямованості на особливості кожної окремої дитини, її вік та ступінь розвитку. Константовано важливість звернення слідчим, прокурором уваги на особливості понятійного апарату дитини, її індивідуальні характеристики та шляхи подолання неможливості відображення певних подій дитиною. Зазначено про необхідність залучення психолога та інших осіб під час допиту. Охарактеризовано можливість протидії допитуваного, різновиди такої протидії та шляхи її подолання. Надано визначення поняттю «психологічний вплив» та розглянуто його види. Зазначено про важливість використання тактичних прийомів під час допиту, що надають можливість слідчому, прокурору усунути конфліктні ситуації, встановити психологічний контакт з особою, що допитується, спонукати до давання правдивих показань, уточнення показань і усунення в них суперечностей, актуалізувати забуте в пам'яті допитуваного, викрити неправду та усунути перекручення при добросовісній помилці допитуваного.

Ключові слова: допит, психологічні особливості, неповнолітні, психологічний вплив, протидія, психологічний контакт, міміка та жести, «зелена кімната».

The article highlights the psychological features of interrogation as one of the main investigative actions. The relevance and importance of the topic, which consists in obtaining true information and overcoming difficulties during communication with various participants in criminal proceedings, is considered. The importance of knowledge of the basics of psychology for investigators and prosecutors for interrogation and the need for careful preparation, which consists in the preliminary collection of information about the interrogated person, is outlined. Attention is focused on the importance of observing the behavior, movements and facial expressions of the interrogated persons and their analysis. Peculiarities of interrogation of persons depending on their age characteristics were considered and interrogation of minors was analyzed in detail. The importance of minimizing the traumatization of the child's psyche during interrogation by creating a comfortable environment in the room for interrogation is emphasized, and the technique of "green rooms" is characterized. The importance of investigators and prosecutors paying attention to the features of the child's conceptual apparatus, its individual characteristics and ways to overcome the child's inability to reflect certain events has been established. The need to involve a psychologist and other persons during the interrogation is indicated. The possibility of resistance of the interrogated person, types of such resistance and ways of overcoming it are characterized. The concept of "psychological influence" is defined and its types are considered. It is noted the importance of using tactical techniques during interrogation, which enable the investigator, the prosecutor to eliminate conflict situations, establish psychological contact with the person being interrogated, encourage them to give truthful statements, clarify the statements and eliminate contradictions in them, actualize the forgotten in the memory of the interrogated, expose untruths and eliminate distortions in the case of a bona fide mistake of the interrogated.

Key words: interrogation, psychological peculiarities, minors, psychological influence, counteraction, psychological contact, facial expressions and gestures, "green room".

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день однією із найбільш інформативних та в той же час складних та часозатратних слідчих (розшукових) дій є допит. Даному питанню багато уваги приділяли такі видатні науковці, як В. П. Бахін, В. Ю. Шепітько, Т. С. Маліков та багато інших. За своєю сутністю допит – це процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [1, 265]. За допомогою допиту можна дізнатись досить багато цінної інформації так би мовити «з перших вуст». Складність даної процесуальної дії полягає в тому, що кожна людина потребує індивідуального підходу. Тому першочерговим завданням слідчого, прокурора є врахування психологічних особливостей людини, її статі, віку, процесуального статусу аби в подальшому створити максимально сприятливу атмосферу для спілкування.

Для успішного проведення допиту слідчий, прокурор мають добре підготуватись. Перш за все необхідно зібрати

інформацію про допитувану особу: її професію, освіту, життєвий шлях, уподобання, якщо це підозрюваний – його ставлення до вчиненого діяння та, за наявності, його кримінальне минуле. Усі ці дані в подальшому допоможуть знайти психологічний контакт з допитуваним. Шляхом поставлення запитань, наприклад, про роботу чи захоплення особи слідчий може встановити контакт з допитуваним та зняти напруження. Однак до цього необхідно дуже обережно підходити, оскільки неправильно поставлене питання може так само швидко призвести до ситуації, коли особа відмовляється надавати будь-яку інформацію.

Крім того, оскільки в процесі допиту відбувається не тільки збір інформації, а й психологічний вплив, є сенс одержати також відомості про динаміку зовнішності особи, схильність до навіюваності, комунікативність, загальну тривожність та агресивність допитуваного тощо [2; 5]. Збирання такої інформації та розуміння її використання під час допиту може суттєво полегшити роботу слідчого, прокурора, та мінімізувати можливість виникнення у допитуваної особи небажання співпрацювати.

По-друге, під час вже безпосереднього спілкування з допитуваною особою слідчий, прокурор має бути дуже уважним до рухів, міміки, голосу допитуваного, його реакцій, оскільки за допомогою таких характеристик можна визначити справжні наміри та правдивість показань особи.

Досить цікавим є дослідження явних ознак неправдивих відомостей. А саме: при розмові з потерпілим, підозрюваним чи іншим суб'єктом може виникнути припущення про те, що ви такі показання коли-небудь чули. Мова супроводжується меншими емоціями, не зустрічається невідповідностей, всі факти узгоджені, в той час як в правдивих показаннях частіше можна зустріти невідповідності, що відображають факти реального життя. Особа, коли говорить правду, відтворює події так, як вони були нею сприйняті, описує їх деталі, не в усьому погоджуючись, не намагаючись їх прикрасити, джерело яких особі може бути незрозуміле; в протилежному ж випадку особа може дозволити собі неясності у свідченнях. Також, вагомими ознаками є ухилення від відповіді на пряме запитання, часте повторення тверджень [3].

При спілкуванні досить часто можна побачити протиріччя між висловлюваннями людини і рухами тіла, мімікою, жестами. Для легшого розрізнення правдивих і неправдивих показань виділяють «жести нещирості». Це зокрема: дотик до носа; захист рота рукою, що може проявлятися у прикритті рукою рота, притисненні великого пальця до щоки; чухання і потирання вуха; часте пригладжування волосся; показ знервованості частим курінням, протиранням долонь чи паузами або навпаки швидкими відповідями на запитання; вегетативні реакції в вигляді почервоніння обличчя, посмикування губ, частішого дихання, підвищеного потовиділення тощо [4]. Спостереження за рухами тіла і відповідністю жестів словам є ключем до правильної інтерпретації мови жестів. Труднощі, які переживає допитуваний, що обманує, обумовлені зокрема тим, що його підсвідомість працює автоматично, незалежно від того, що він свідомо намагається зробити, рухи тіла, жести та міміка, які не відповідають суті словесної інформації, створюють відповідні неприродні реакції, які видають допитуваного, що намагається ввести в оману слідство [5]. Але треба зазначити, що такі суперечності між рухами тіла та висловлюваннями хоча і є важливими, але не можна стовідсотково бути впевненим, що особа дає неправдиві відомості виключно через те, що вона протирає долоні чи дуже пітніє, оскільки такий прояв може бути індивідуальною особливістю людини або свідчити про захворювання. У таких випадках доречним буде порівняти показання отримані під час допиту із зібраними доказами по справі та проаналізувати їх на відповідність.

Під час допиту слідчому, прокурору варто також пам'ятати про вікові особливості особи, оскільки існують певні відмінності допиту осіб різної вікової категорії. Відтак, відповідно до даної підстави виділяють такі види допиту, як: допит малолітнього, неповнолітнього, допит дорослої людини та допит особи похилого віку. Особливої уваги заслуговує допит неповнолітніх.

В науці поділяють осіб, які не досягли вісімнадцяти років, на такі вікові групи: 1) дитячий вік (до року); 2) раннє дитинство (від 1 до 3 років); 3) дошкільний вік (від 3 до 7 років); 4) молодший шкільний вік (від 7 до 12 років); 5) підлітковий вік (від 12 до 15 років); 6) старший шкільний вік (від 15 до 18 років) [6, с. 334].

Хоча конкретний вік, з якого можна допитувати особу в якості свідка чи потерпілого не зазначений у чинному кримінальному процесуальному законодавстві, проте аналізуючи праці науковців можна сказати, що допит дітей дошкільного віку досить сильно впливає на психіку дитини та проводити його рекомендується тільки у крайніх випадках. Крім того у віці з 3 до 7 років діти багато фантазують, перебільшують та легко піддаються впливу

з боку старших осіб, що теж треба мати на увазі слідчому та прокурору.

Згідно зі ст. 226 КПК України допит неповнолітнього проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Метою присутності даних осіб є допомога слідчому в налагодженні психологічного контакту шляхом попередньої бесіди з цими особами та визначення особливостей даного підлітка, а також пом'якшення впливу самого процесу допиту на свідчення допитуваного та його психічний стан і здійснення своєрідного контролю за способами психологічного впливу як на особу неповнолітнього, так і на його свідчення [7, с. 314].

Крім того, аби мінімізувати вплив на психіку неповнолітнього доцільно було б створити сприятливу обстановку в приміщенні для допиту. Це не означає, що кімната має бути заповнена іграшками та іншим дитячим приладдям. Достатньо буде того, що вона буде простора, світла та комфортна для дитини.

Дітей – жертв злочинів рекомендовано опитувати у спеціально обладнаних приміщеннях, які називаються «зелені кімнати». Дружні до дітей «зелені кімнати» створені з метою проведення опитування (допитів) дітей, які є учасниками в кримінальних провадженнях, в яких вони фігурують як потерпілі чи свідки, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини [8]. Опитування проводить одна уповноважена особа у зручно обладнаній кімнаті, це свідчить про те, що дитина почуває себе у безпеці, а також забезпечується почуття конфіденційності, що викликає у дітей відкритість та почуття захисту. У такій кімнаті повинна бути належна звукоізоляція, відповідність потребам дітей різного віку, інтер'єр у пастельних кольорах [9, с. 24]. У більш обладнаних кімнатах зазвичай є прозорий стіл, щоб оцінювати та слідкувати за поведінкою дитини під час допиту, тобто вона може проявляти рухи, які свідчать про замкнутість, тривогу, занепокоєння тощо. Важливим елементом опитування є наявність відокремленої кімнати, її ще називають «технічною кімнатою», де всі зацікавлені особи (адвокат, прокурор та ін.) можуть спостерігати та прослуховувати дане інтерв'ю, а також спілкуватися з особою, яка проводить інтерв'ю, через систему зв'язку. Якщо є проблеми з відображенням певних подій, які дитина бачила, вона може відобразити інформацію шляхом малювання або показати за допомогою анатомічних іграшок, які знаходяться в кімнаті. А також може застосовуватися методика програвання ситуації [8].

Для того щоб провести допит дитини, потрібно мати досвід спілкування та розуміти дитячу психологію. Окрім цього, необхідно мати навички критичного мислення, а для спілкування використовувати слова й аргументи зрозумілі та переконливі. Під час допиту неповнолітнього слід ураховувати багато моментів, до яких належить стать особи, яка проводить допит: у практичній діяльності якщо психолог і дитина однієї статі, це дає змогу отримати більшу кількість інформації. Слід ураховувати рівень розвитку та рівень мови дитини, її пізнавальну здатність, можливі проблеми (наприклад, дитина зі специфічними потребами) або її специфічні медичні діагнози. Також необхідно зважати на культурні відмінності сім'ї, душевний стан дитини та її бажання брати участь у розмові [10, с. 9]. Крім того, проводячи допит, варто звертати увагу на недостатність сформованості понятійної сфери дитини, що часто є причиною неправильного вживання понять. Неточні свідчення неповнолітніх можуть бути зумовлені також і бажанням наслідувати дорослих, а також бажанням говорити «так, як потрібно» [8].

З огляду на вищевикладене можна сказати, що знання основ психології можуть зіграти важливу роль в роботі слідчого та прокурора. Особливе значення мають психологічні прийоми при подоланні протидії слідству.

Зокрема, під час допиту особа може як сприяти розслідуванню, тобто давати показання, активно допомагати, так і чинити опір слідству, перекичувати відомі їй факти задля введення слідчого, прокурора в оману. Ситуацію протидії може створювати будь-який учасник справи, як підозрюваний, так і потерпілий чи свідок, в залежності від їх особистих інтересів.

У процесі розслідування конкретного злочину слід розрізняти «внутрішню» та «зовнішню» протидію. Під внутрішньою протидією мають на увазі протидію, яку здійснюють ті чи інші особи, причетні до розслідування в будь-якій формі – підозрювані й обвинувачувані, свідки і потерпілі, фахівці й експерти, випадкові особи. Для них характерним є володіння певною інформацією про подію і прагнення сховати, змінити або знищити цю інформацію та її носіїв. Зовнішня протидія – це протидіюча діяльність осіб, які або взагалі не пов'язані з розслідуваною подією та особою, що здійснює розслідування, або пов'язані зі слідчим чи особою, що здійснює дізнання процесуальними, службовими або іншими владними відносинами чи іншими залежностями. Тому при проведенні допиту в умовах протидії слідству ключову роль відіграють, перш за все, методи психологічного впливу на допитувану особу [11].

Психологічний вплив – це навмисне, цілеспрямоване втручання у процеси психічного відображення дійсності іншої людини [12, с. 36]. Суть психологічного впливу полягає у використанні прийомів для забезпечення найбільш ефективної форми повідомлення доказової інформації, зміни ходу психічних процесів та суб'єктивної позиції допитуваного й породження в ньому бажання давати правдиві показання, допомагати слідству у встановленні істини. За характером впливу виділяють: а) простий вплив, пов'язаний з реалізацією детального плану послідовних дій, що відбувається за один сеанс допиту, як правило, даний вплив зумовлений досягненням однієї чи декількох практичних цілей; б) складний вплив, який складається з ряду простих, і стає засобом чи способом досягнення стратегічної мети. За спрямованістю вплив може бути індивідуальним – спрямованим на конкретну людину чи соціально-психологічним – спрямованим на групу людей. Форма здійснення психологічного впливу може бути відкритою, закритою (неочевидною) і комбінованою. Відкрита форма має на увазі звернення безпосередньо до рівня свідомості. Закрита – пов'язана з використанням засобів, що впливають на сферу підсвідомості. Комбінована форма – об'єднує у собі обидві попередні – вимагає високої психологічної підготовки, ретельного методичного опрацювання або залучення фахівця з психологічної служби. За технічною оснащеністю розрізняють суб'єктивний вплив на особистість, що

здійснюється за допомогою слів, прийомів, які застосовуються допитуючим, та інструментальний вплив – за допомогою матеріальних об'єктів (наприклад, пред'явлення речового доказу). Слід зауважити, що при застосуванні психологічного впливу важливим є дотримання принципів законності, науковості та доцільності, які звичайно пов'язуються з допустимістю та правомірністю використання психологічного впливу в кримінальному процесі. Отже, оскільки спілкування і взаємовідносини практично неможливі без психологічного впливу, то криміналістична (слідча) тактика в теорії і практичних рекомендаціях повинна постійно виходити з наявності такого впливу, використання його і розробки ефективної системи прийомів тактико-психологічного характеру [11].

Під час допиту використовуються різні тактичні (тактико-психологічні) прийоми: постановка тих чи інших запитань, пред'явлення речових та письмових доказів, оголошення показань інших осіб, допит на місці події, роз'яснення суті наслідків вчиненого злочину, переконання в необхідності надання допомоги органам розслідування. Окрім того, використовуються також прийоми, що мають на меті: усунення конфліктних ситуацій і спрямовані на встановлення психологічного контакту з допитуваним, спонукання до давання правдивих показань, уточнення показань і усунення в них суперечностей, актуалізацію забутого в пам'яті допитуваного, викриття неправди, усунення перекичень при добросовісній помилці допитуваного. Слід додати, що використання тактичних прийомів у процесі допиту повинно мати не хаотичний характер, а логічну доцільність їх реалізації, відповідно до типової ситуації допиту, мети допиту, його виду та процесуального становища допитуваного [11].

Висновки. З вище наведеного аналізу психологічних особливостей допиту можна сказати, що допит – одна з центральних слідчих (розшукових) дій, основною метою якої є отримання доказів по справі шляхом комунікації. Отримана під час допиту інформація та безпосереднє спілкування слідчого, прокурора зі свідком, підозрюваним чи потерпілою особою має дійсно велике значення. Це пояснюється тим, що слідчий, прокурор не тільки ведуть вербальну комунікацію, а й можуть спостерігати за невербальною поведінкою особи. Вміння помічати та аналізувати рухи, міміку особи та інші її прояви може допомогти слідчому дійти до висновку про правдивість чи неправдивість показань особи. До того ж, знання психологічних особливостей людини та вміння їх використовувати може значно полегшити роботу слідчого, прокурора під час спілкування з людьми різного віку, статусу, допоможе знайти психологічний контакт, подолати бар'єри у спілкуванні та, у разі необхідності, застосувати правомірний вплив на людину для отримання правдивих відомостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків, 2007. 432 с.
2. Прудка Л. М. Лекція до теми «Психологія допиту» для курсантів 4 курсу факультету № 3 денної форми навчання. URL: https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lek-4_2017-PSD.pdf
3. Криміналістика. Підручник / В. Ю. Шепітька, В. Коновалова, В. А. Журавель; за заг. ред. Шепітька В. Ю. Харків, 2009. 368 с.
4. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров, С. В. Гончаренко, В. Попелюшко. Київ, 2011. 495 с.
5. Пряхін Є. В., Когут Н. І. Застосування паралінгвістики під час допиту. *Науковий вісник*. 2014. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2058/1/Пряхін.pdf>
6. Рогатинська Н. З., Мудрак Р. М. Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи. *Право і суспільство*. 2014. № 5.2. С. 333–338. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_5.2_74
7. Андрусенко С. В. Особливості застосування методів психологічного впливу при допиті неповнолітнього. *Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток*: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конференції, місто Одеса, 19 лютого 2010 р. Одеса, 2010. 450 с.
8. Пряхіна Н. О., Пташник-Середюк О. І. Урахування психологічних особливостей розвитку особистості неповнолітніх під час допиту (опитування) за методикою «зелена кімната». URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/14-2020/47.pdf>
9. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: методичний посібник / авт.-упоряд. Д. Пурас та ін.; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. 114 с.
10. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н. П. Бочкор та ін. Київ, 2012. 112 с.
11. Белан С. В., Луценко Т. О., «Психологічні прийоми подолання протидії слідству при проведенні окремих слідчих дій». URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol6/002.pdf>
12. Берназ В. Д. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти). Одеса, 2005. 361 с.